BARBARA GÓRECKA-MOSTOWICZ

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN

Kształtowanie rozumienia sfery życia uczuciowego u przedszkolaków – nowe rozwiązania

Niniejszy tekst podejmuje problematykę rozumienia sfery życia uczuciowego u przedszkolaków. W pierwszej części rozważań omówiono zagadnienia związane z teoretyczną analizą rozumienia emocji przez dzieci w kontekście badań dotyczących inteligencji emocjonalnej, następnie przedstawiono procedurę badawczą oraz wyniki badań własnych. Zgromadzono dane dotyczące konceptualizacji uczuć w języku i pracach plastycznych sześciolatków. Pozwoliły one ocenić w jaki sposób dzieci interpretują zdarzenia, które wywołują emocje oraz jak ustosunkowują się uczuciowo do nich.

Wyniki przedstawionych badań nie udzielają jednoznacznych wskazówek dotyczących wspierania inteligencji emocjonalnej sześciolatków, sugerują sposoby realizacji określonych celów wychowania emocjonalnego.

W ujęciu D. Golemana¹ inteligencja emocjonalna stanowi zbiór zdolności, typu *samokontrola, zapał, wytrwałość i zdolność motywacji*, które możemy kształcić przez całe życie, okresem zaś najbardziej krytycznym dla rozwoju tych zdolności jest średnie i późne dzieciństwo. Już pod koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia zaczęto mówić o edukacji emocjonalnej, której celem jest uczyć *jak najlepiej czuć i jak najwłaściwiej się zachowywać*. Według J. Dunn² dzieci już we wczesnej ontogenezie okazują zaniepokojenie tym, co inni ludzie czują i dlaczego to czują, co wyraża się w zadawanych przez nie pytaniach, natomiast Eisenberg i Fabes³ podsumowując swoje badania nad rozwojem ekspresji emocjonalnej i rozumieniem emocji, stwierdzili, że czterolatki w porównaniu z trzylatkami bardziej bezpośrednio okazują akceptację i uczucia swoim przyjaciołom oraz częściej reagują na cierpienie czy smutek innych osób, co wskazuje na ciągły rozwój tych zdolności. Podstawą rozumienia uczuć innych ludzi jest umiejętność ich rozpoznawania u siebie i innych. Zdaniem Lane'a i Schwarza⁴ doświadczenie

¹ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Poznań 1997.

² J. Dunn, *Przyjaźnie dzieci*, Kraków 2008.

³ Tamże.

⁴ D. Szczygieł, A. Kolańczyk, *Skala poziomów świadomości własnych emocji*, Roczniki Psychologiczne, Warszawa 2000, t. 3. s. 155-179.

przeżyć emocjonalnych znajduje swoje odzwierciedlenie w werbalnych reprezentacjach jednostki i przebiega tymi samymi etapami jak rozwój procesów poznawczych opisanych przez J. Piageta⁵.

Jako pierwsi precyzyjnie zdefiniowali pojęcie inteligencji emocjonalnej Salovey, Mayer jako *zdolność do operowania na materiale dotyczącym emocji swoich lub innych ludzi, a zatem zdolność do rozpoznawania własnych emocji oraz stanów emocjonalnych innych ludzi, umiejętność rozumienia sygnałów świadczących o zaistnieniu takich, a nie innych emocji oraz umiejętność magazynowania i przetwarzania wiedzy dotyczącej emocji w celu regulacji swojego zachowania w taki sposób, by dążyć do rozwoju emocjonalnego i intelektualnego*⁶. Salovey, Mayer i Caruso są autorami czteroskładnikowego modelu pomiaru inteligencji emocjonalnej – MSCEIT, składającego się z czterech grup zdolności:

- *spostrzegania emocji*
- *wykorzystywania emocji do wspomagania myślenia*
- *rozumienia emocji*
- *zarządzania emocjami*

Spostrzeganie emocji dotyczy umiejętności ich percepcji u siebie i innych, a także w odniesieniu do dzieł sztuki, opowieści, muzyki. Wykorzystywanie emocji do wspomagania myślenia wiąże się ze zdolnością do ich odczuwania i wyrażania oraz adaptowania emocji do wzbogacania i podtrzymywania procesów poznawczych. Natomiast wymiar rozumienia emocji obejmuje przede wszystkim zdolność do analizowania informacji emocjonalnych oraz świadomość, iż emocje najczęściej łączą się ze sobą tworząc określone stany, oraz że stany te ulegają ciągłym zmianom. Zarządzanie emocjami obejmuje umiejętności regulowania emocji zarówno u siebie jak i u innych. Składnik ten składa się z dwóch skal: pierwsza szacuje jak osoba badana zarządza emocjami innych, jest to- *zarządzanie społeczne*, druga, jak jednostka reguluje własne procesy emocjonalne, jest to – *zarządzanie emocjonalne*⁷.

Badania własne

Założenie wyjściowe:

Dokonać pomiaru inteligencji emocjonalnej u przedszkolaków w ramach modelu MSCEIT.

Badaniami zostały objęte dzieci sześciolatnie w dwóch przedszkolach w Krakowie. Każde dziecko zostało zbadane indywidualnie w warunkach

⁵ J. Piaget, *Jak dziecko sobie wyobraża świat*, Warszawa 2006.

⁶ P. Salovey, D. J. Sluyter, *Inteligencja emocjonalna. Fakty, mity, kontrowersje*, Warszawa 1999, s. 71.

⁷ A. Brackett, P. Salovey, *Pomiar inteligencji emocjonalnej skalą Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test*, s. 114.

izolowanych. Badania przeprowadzono w grudniu 2009 roku oraz w marcu 2010 roku.

Pomiar IE przeprowadzono w zakresie trzech składników skali MSCJET:

Tabela 1. Składniki inteligencji Emocjonalnej mierzone skalą MSCEIT:

Składniki	Pomiar Inteligencji Emocjonalnej
<i>Spostrzeganie emocji</i>	Zad. 1. Dzieci oglądały zdjęcia pejzaży C. Moneta i rozpoznawały zawarte w nich emocje.
<i>Rozumienie emocji</i>	Zad. 2. Dzieci oglądały obrazki przedstawiające zdarzenia interpersonalne i wyobrażały sobie zmiany emocji. Antycypację uczuć konceptualizowały w pracach plastycznych.
<i>Zarządzanie emocjami</i>	Zad. 3. Zarządzanie własnymi emocjami, dzieci uczestniczyły w klasycznym eksperymencie społecznym W. Mischela
	Zad. 4. Zarządzanie emocjami społecznymi, dzieci oglądały obrazki przedstawiające zdarzenia interpersonalne, rozpoznawały zawarte w nich emocje oraz podawały różne sposoby rozwiązania danej sytuacji.

Przebieg badań:

Zad.1. Spostrzeganie emocji. Badania przeprowadziła studentka Paulina Stachniak w ramach pracy dyplomowej. Zbadała 20 sześciolatków: 10 dziewczynek i 10 chłopców. Starła się odpowiedzieć na pytanie: jak dzieci spostrzegają emocje zawarte w pejzażach

Cloude’a Moneta?

Zadaniem dzieci było wyobrażenie sobie, iż są wrażliwymi artystami, którzy odkrywają emocje dzieł malarskich.

Po prezentacji dzieła i zadaniu przez badającego pytań, dzieci miały określić nastrój dzieła. Dzieciom zaprezentowano następujące dzieła Cloude’a Moneta:

Pejzaże C. Moneta	Spostrzeganie emocji przez dzieci			
<i>Wschód słońca</i> – dominowało spostrzeganie ciekawości i smutku	<i>ciekawość</i> – 9	<i>strach</i> – 1	<i>smutek</i> – 7	<i>radość</i> – 2
	<i>złość</i> – 1			
<i>Zielone fale</i> – dominowało spostrzeganie strachu	<i>strach</i> – 12	<i>złość</i> – 4	<i>smutek</i> – 3	<i>ciekawość</i> – 1
<i>Parlament</i> – dominowało spostrzeganie złości	<i>złość</i> – 10	<i>strach</i> – 6	<i>smutek</i> – 3	<i>ciekawość</i> – 1
<i>Pole tulipanów w Holandii</i> – dominowało spostrzeganie radości	<i>radość</i> – 12	<i>smutek</i> – 2	<i>ciekawość</i> – 5	<i>strach</i> – 1
<i>Japoński ogród</i> – dominowało spostrzeganie radości	<i>radość</i> – 12	<i>strach</i> – 2	<i>ciekawość</i> – 5	<i>smutek</i> – 1

Wschód słońca – (ciekawość i smutek);

Co widzisz na obrazie? Jakie uczucia wywołuje u Ciebie taki krajobraz?

Zielone fale – (strach)

Co widzisz na obrazie? Jak myślisz, jak czują się ludzie przebywający na statku?

Parlament – (złość)

Jakie kolory widzisz na obrazie? Jak myślisz, jak czuł się malarz tworząc go?

Pole tulipanów w Holandii – (radość)

Jaki nastrój wywołuje u Ciebie ten obraz? Jak byś się czuł będąc na tej łące?

Japoński ogród – (radość)

Jaki jest ten obraz? Czy zastanawiasz się, co jest za mostkiem? Czy ten obraz nie jest bajkowy?

Zad.2. Rozumienie emocji

Badanym zaprezentowano obrazki ukazujące przeżywanie emocji przez dzieci w określonym kontekście. Ich zadaniem było rozpoznanie zawartych w nich emocji, ustosunkowanie się uczuciowe do prezentowanych zdarzeń oraz wymyślenie dalszego rozwoju uczuć dzieci względem siebie. Starano się odpowiedzieć na pytanie? Czy dzieci potrafią wyobrazić sobie zmianę uczuć?

Instrukcja:

Przjrzyj się obrazkowi i powiedz, co czują, (przeżywają) ci chłopcy? (dziewczynki)?

Jakie emocje przeżywali oni wcześniej? -dlaczego tak myślisz?

Jakie emocje będą odczuwać dzieci w stosunku do siebie później?

Konkretyzacja plastyczna:

Narysuj, jakie emocje będą odczuwały dzieci do siebie później?

Wybrane przykłady prac plastycznych dzieci

Rys. 1. Rysunek Adama: *Będą chcieli zostać przyjaciółmi* (w odniesieniu do złości)

Rys. 2. Rysunek Julki: *Będą czuć przyjaźń, jeden chce mu dać rękę na zgodę* (w odniesieniu do złości)

Rys.3. Rysunek Jagody: *Przeprosili się i będą się bawić, (w odniesieniu do złości)*

Rys.4. Rysunek Kacpra: *Będą czuć smutek, bo auto może się złamać, (w odniesieniu do złości)*

Rys. 5. Rysunek Oliwii: *Będą się lubić*, (w odniesieniu do złości)

Rys. 6. Rysunek Agnieszki: *Później będą czuć smutek*, (w odniesieniu do przyjaźni)

Rys. 7. Rysunek Adama: *Będą czuć miłość*, (w odniesieniu do przyjaźni)

Ocenę zebranego materiału ustalono na podstawie kategorii dotyczących zmian emocji:

Tabela 2. Kategorie zmian emocji w odniesieniu do ilustracji złości

Kategorie zmian emocji	Liczba dzieci
Dziecko mówi, że nie wie, co wydarzyło się wcześniej	6
Dziecko podaje przyczyny powstawania emocji	14
Dziecko mówi, że nie wie jakie emocje będą odczuwały dzieci później	1
Dziecko mówi, że pojawiają się emocje negatywne (smutek, zdenerwowanie, złość)	6
Dziecko mówi, że pojawiają się emocje pozytywne (radość, przyjaźń, wspólna zabawa)	13

Tabela 3. Kategorie zmian emocji w odniesieniu do ilustracji przyjaźni:

Kategorie zmian emocji	Liczba dzieci
Dziecko mówi, że nie wie co wydarzyło się wcześniej	5
Dziecko podaje przyczyny powstawania emocji	15
Dziecko mówi, że nie wie jakie emocje będą odczuwały dzieci później	2
Dziecko mówi, że pojawia się emocje negatywne (smutek, złość)	2
Dziecko mówi, że pojawia się emocje pozytywne (radość, miłość, przyjaźń)	16

Tabela 4. Określenie przyczyn powstawania emocji-wybrane odpowiedzi dzieci:

Złość	Julka: <i>Jeden pierwszy wziął samochód i się pokłócili</i> Klara: <i>Jeden chłopiec zaczął bawić się zabawką a potem drugi</i> Oliwia: <i>Kłóćą się, bo jest jeden samochód</i>
Przyjaźń	Adaś: <i>Były złe, kłóciły się, przestały i chciały się zaprzyjaźnić</i> Oliwia: <i>Były złe na siebie, bo się nie lubiły</i> Natalka: <i>Ładnie się bawiły</i>

Tabela 5. Zmiany emocji -wybrane odpowiedzi dzieci:

Złość	Patrycja: <i>Później będą weseli, bo Pani przyniesie drugie autko</i> Kacper: <i>Później będą czuli smutek, auto może się złamać</i> Julka: <i>Będą czuć przyjaźń</i>
Przyjaźń	Agnieszka: <i>Smutek będą czuły później,</i> Maksio: <i>Będą się dzielić lalkami</i> Oliwia: <i>Będą sobie pomagać</i>

Zad.3. Zarządzanie własnymi emocjami (badania przeprowadziła studentka Paulina Stachniak w ramach pracy dyplomowej). Badano 20 sześciolatków: 10 dziewczynek i 10 chłopców. Każde dziecko otrzymało jednego cukierka. Zadaniem dziecka była realizacja polecenia: *Nie można zjeść cukierka, aż do powrotu nauczyciela. Kto nie zje cukierka do powrotu nauczyciela dostanie w nagrodę dwa cukierki. Nauczyciel wrócił po 10 minutach.*

Starano się odpowiedzieć na pytanie czy dziecko jest w stanie odroczyć mniejszą gratyfikację w celu osiągnięcia większej?

Przeprowadzono obserwację sytuacji eksperymentalnej na podstawie kategorii:

Dziecko:

- natychmiast zjada cukierek
- nie zjada cukierka
- czeka w skupieniu na powrót eksperymentatora
- stara się nie patrzeć na cukierek
- kładzie cukierek daleko od siebie lub odchodzi od stolika

Tabela 6. Zarządzanie własnymi emocjami

<i>Zachowania dzieci</i>	<i>Przejawiane zachowania dzieci</i>
Dzieci, które zjadły cukierek	8
Dzieci, które nie zjadły cukierka	12
Dzieci, które wstały od stolika i kładą cukierek daleko od siebie	7
Dzieci, które siedzą przy stoliku i starają się nie patrzeć na cukierek	4
Dzieci, które w skupieniu czekają na nauczyciela przy stoliku i patrzą na cukierek	1

Zad. 4. Zarządzanie emocjami społecznymi

Dzieciom zaprezentowano obrazki ukazujące przeżywanie emocji przez człowieka w określonym kontekście.

Zadaniem dzieci było rozpoznanie zawartych w nich emocji i wyobrażenie sobie, że w nich uczestniczy. Następnie podanie sposobów zachowania, które byłyby skuteczne przy rozwiązaniu zobrazowanych problemów.

Starano się odpowiedzieć na pytanie czy dzieci potrafią podać sposoby zachowania służące rozwiązaniu określonych problemów angażujących innych ludzi?

Instrukcja:

Przyjrzyj się obrazkowi i powiedz co czuje, (przeżywa) ta dziewczynka?

Co byś zrobił, gdybyś ja teraz spotkał?

Co byś zrobił, żeby nie była smutna (nie płakała)?

Ocenę zebranego materiału ustalono na podstawie kategorii:

Dziecko mówi, że:

- nie wie co by zrobiło w określonej sytuacji
- podaje różne sposoby rozwiązania zaistniałego problemu

Wyniki badań:

Tabela 7. Zarządzanie emocjami innych

<i>Rodzaj pytania</i>	<i>Wybrane odpowiedzi udzielone przez dzieci</i>	<i>Liczba dzieci</i>
Co byś zrobił/a, by ta dziewczynka nie była smutna?	<i>Nie wiem</i>	7
	<i>Pocieszyłbym ją, naprawiłbym lalkę, rozweseliła bym ją</i>	13
Co byś zrobił/a, żeby ten chłopiec nie był przestraszony?	<i>Nie wiem</i>	8
	<i>Spokojnie, to tylko pies, zabiłbym wilka, ukryłbym chłopca w bezpiecznym miejscu</i>	12
Co byś zrobił/a, żeby ci chłopcy nie byli na siebie źli?	<i>Nie wiem</i>	10
	<i>Pogodziłbym ich, żeby podali sobie ręce, uspokoiłbym ich, dałbym im drugie auto</i>	10
Co byś zrobił/a, żeby ten chłopiec nie był radosny?	<i>Nie wiem</i>	12
	<i>Biłbym go, zasmuciłbym go, można zabrać mu prezent, ale ja bym tak nie robił</i>	8
Co byś zrobił/a, żeby ten chłopiec nie był zaciekawiony?	<i>Nie wiem</i>	12
	<i>Wziąłbym mu coś, co najbardziej lubi, dałbym mu nieciekawą prezent, zabrałbym mu pudełko</i>	8

Prezentowane ilustracje pochodzą z książki Górecka-Mostowicz⁸

⁸ B. Górecka-Mostowicz, *Co dzieci wiedzą o emocjach*, Kraków 2005.

Analiza wyników badań w odniesieniu do spostrzegania emocji

Jak wynika z analizy każde dziecko potrafiło w indywidualny sposób odczytać nastrój pejzaży Moneta.

Rozumienie emocji

Zdolności dzieci do rozumienia informacji emocjonalnych przejawiały się w ich poziomie werbalizacji, jak również w połączeniu werbalizacji z wyobraźnią: dzieci podawały przyczyny powstawania emocji (reprodukcja), jak również wyobrażały sobie ich zmiany (antycypacja). Wskazywanie przyczyn posiadało charakter sytuacyjny, dzieci podawały najczęściej cechy kontekstowe (zewnętrzne).

Stwierdzono, iż dzieci posiadają utrwalony system społecznych oczekiwań w zakresie właściwych zachowań emocjonalnych. Wszystkie negatywnie oceniły zachowania chłopców, a pozytywnie zachowania dziewczynek. U badanych wystąpiły pewne trudności w analizowaniu emocji reprodukcyjnych (6 osób nie podało przyczyn zachowań chłopców, a 5 osób – przyczyn zachowań dziewczynek). Natomiast dzieci dobrze radziły sobie w zakresie wymyślenia rozwiązania przedstawionych sytuacji społecznych. Analiza wypowiedzi przedszkolaków pozwala ocenić ich zdolność uświadamiania sobie logicznych konsekwencji zachowań interpersonalnych oraz umiejętność wyobrażeniowej antycypacji rozwiązań sytuacji problemowych i przyjacielskich.

Zarządzanie własnymi emocjami

Stwierdzono, iż dzieci znacząco różnią się w zakresie zdolności do odraczania własnych przyjemności. Tylko jedno dziecko w skupieniu czekało 10 minut na powrót nauczyciela, w celu uzyskania zwielokrotnionej gratyfikacji (wówczas otrzymało drugi dodatkowy cukierek). Według E. Aronsona⁹, odroczenie gratyfikacji wiąże się z *automotywacją* i *samoregulacją* (...) i *powoduje więcej niż jedynie krótkoterminowe konsekwencje* (np. *zdobycie dodatkowego cukierka i dobrego samopoczucia*). (...) *Dzieci, które ujawniły większą samokontrolę (...) ocenione były przez swoje matki jako bardziej rozwinięte werbalnie, racjonalne, uważne, zdolne do koncentracji, pewne siebie, oraz wykazywały mniejsze skłonności do popadania w przygnębienie w obliczu niepowodzenia*¹⁰.

Zarządzanie emocjami społecznymi

Jak wynika z analizy przeprowadzonych badań, dzieci potrafiły podać własne rozwiązania sytuacji problemowych związanych z funkcjonowaniem emocjonalnym innych. W większości opisywały uczucia innych i wymyślały sposoby pomagania im.

⁹ Za: M. Śmieja, J. Orzechowski, *Inteligencja emocjonalna. Fakty, mity, kontrowersje*, Warszawa 2008, s. 83.

¹⁰ Tamże, s. 83.

Wnioski

Podstawowy cel wychowania emocjonalnego przedszkolaków upatruję we wspomaganiu rozwoju ich inteligencji emocjonalnej, rozumianej jako zbiór zdolności służących do odczytywania informacji emocjonalnych. Należy tak organizować środowisko przedszkolne, aby stwarzać dla przedszkolaków warunki do dekodowania emocji na podstawie analiz różnorodnych kontekstów sytuacyjnych oraz recepcji dzieł literackich, malarskich i muzycznych.

Przede wszystkim należy kształcić procesy poznawcze: spostrzeganie, uwagę, pamięć oraz myślenie i mowę. Związki pomiędzy emocjami a wymienionymi procesami poznawczymi są złożone i wielorakie. I tak na przykład badania pamięci małych dzieci¹¹ dowodzą, iż dziecko lepiej pamięta zdarzenia, w których było zaangażowane emocjonalnie, niż zdarzenia obojętne. Z procesami pamięci łączą się procesy spostrzegania i uwagi, procesy te oddziałują na siebie we wczesnej ontogenezie: spostrzeganie podtrzymywane jest uwagą, która jednocześnie aktywizuje procesy pamięciowe. Dziecko zwracając uwagę na sygnały świadczące o przeżywaniu emocji przez innych, równocześnie kontroluje sygnały wysyłane przez siebie. Buduje wiedzę o sposobach ekspresji emocji i uczuć w połączeniu z rejestracją zachowań innych. Tworzy swoistą umysłową siatkę poznawczą dotyczącą emocji – *emocjogram*, czyli swoistą mapę emocjonalnych odniesień w stosunku do innych ludzi. Rola dorosłego powinna polegać na uświadomieniu dzieciom wartości relacji międzyludzkich i podkreślaniu ich znaczenia w życiu człowieka.

Sądzę, że nie należy narzucać dzieciom „gotowego” wzorca interpretacji zachowań emocjonalnych, lecz powinniśmy wyjść od opisów dziecięcych i na ich bazie budować reprezentację emocji.

BARBARA GÓRCKA-MOSTOWICZ

Creating the understanding of the emotional life sphere of infants – new solutions

The elaborate concerns the problems with understanding of the emotional life sphere by the young children in the infant school. It was conveyed the measurement of the Emotional Intelligence of infants within the limits of the model MSCEIT (Marc. A. Brackett, P. Salovey, 2008).

In the range of: perceiving, understanding and managing of the emotions. The data concerning the conceptualization of the feelings in the language and art works of the six years old children. The results of such research allowed us to estimate the way in which they interpret the

¹¹ M. Jagodzińska, *Rozwój pamięci w dzieciństwie*, Gdańsk 2003.

events that cause our emotions and also how they emotionally take an attitude towards them. It was established that the proposals of the solutions connecting problematic situations were based on the children's opinions. There were proposed ways of emotional upbringing of infants in the following spheres:

- Creating the emotional insight that realizing itself in the skill of reading own emotions (drawing up the map of emotions which were experienced by them)
- Creating the understanding of other people and the social world (drawing up the emotiogram of the interpersonal connections).